

MÜBADİL ve YERLİ NÜFUS AYRIŞMASINI SİNEMA FİLMİ ÜZERİNDEN OKUMAK: DEDEMİN İNSANLARI

Elif Bilgiç
Fahrettin Tepealtı

Giriş

Göç, insanların siyasal, ekonomik ve sosyokültürel kaynaklı faktörlerin yanı sıra çoğunluğunu doğal afetlerin oluşturduğu çevresel kökenli faktörlerin etkisiyle yaptığı gönüllü veya zorunlu, devamlı veya geçici karakterli yer değiştirme hareketidir.¹ Nüfus hareketliliğinin çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahip olması göç kavramını çeşitli alanların çalışma konusu yapmış ve dolayısıyla göçün nedenleri, sonuçları, zaman aralığı ve türleri çeşitlilik kazanmıştır.

Mübadele göçü, siyasal nitelikli bir zorunlu göç türüdür. “Mübadele” sözcüğü, Arapça kökenli bir sözcük olan “bedel” kökünden türemiştir. “Mübadele” ise “mübadele geçirmiş”; “herhangi bir şeye bedel olmuş” anlamına gelmektedir.² Bu çerçevede mübadele göçü, anlaşmaya taraf olan ülkelerin gerekli şartlar sağlandıktan sonra belirlenen bölgelerdeki göçe tabi insanları karşılıklı olarak yer değiştirmeleridir. Osmanlı Devleti’nde ilk olarak 1821 yılındaki Yunan isyanı sırasında gündeme gelen ve Balkan Savaşları sonrasında da Bulgaristan ile bir antlaşma taslağı hazırlama seviyesine ulaşan mübadele çalışmaları, Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması nedeniyle uygulama aşamasına geçememiştir.³ I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ve Yunanistan söz konusu göç sürecini ulus devlet inşasının bir gereği olarak 1923 yılında toplanan

¹ Çağlar Türken, “Göç Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve”, Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, 5/8 (2018), s. 30.

² İhsan Tevfik, İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele 1923’ten Bugüne Zorunlu Göç, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014, s.31.

³ Seydi Vakkas Toprak, “I. Dünya Savaşından Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye’ye Göçenlere Karşı Yunanistan’ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması”, Journal of Turkology, 25/1 (2015), s.255.

Lozan Konferansı'nda ele almışlardır.⁴ Buna göre taraflar arasında Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak düzenlenen protokole göre zorunluluk esası temelinde nüfus mübadelesi yapılmasına karar verilmiştir.⁵ Bu çerçevede Türkiye'deki İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada dışındaki tüm Rum nüfus ile Yunanistan'daki Batı Trakya dışındaki tüm Türk nüfus din esasına göre yer değiştirmiştir.

Lozan Antlaşması uyarınca yapılan Türk-Yunan nüfus mübadelesini konu alan bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde mübadelenin gerçekleşme süreci ele alınmış, ikinci bölümde ise Girit mübadili bir Türk ailenin hikayesini anlatan ve kendi ailesi de mübadil olan Çağan Irmak'ın yönetmenliğini yaptığı 2011 yapımı Dedemin İnsanları filmi, mübadil ve yerli nüfus arasında yaşanan ayrışma temelinde incelenmiştir. Bu çerçevede iki kesim arasında yaşanan sorunların sinema diline ne şekilde yansıdığı yorumlanmaya çalışılmıştır. Mübadele süreci, literatür taraması sonucu elde edilen bilgiler üzerinden incelenirken filmin değerlendirmesi ise hikâye, göstergeler ve "ilgili sinematografik imajlar"⁶ üzerinden yapılmıştır. Çalışmada görsel boyuta sahip arşiv belgesi, gazete ve mektup gibi sinema filmlerine de uygulanabilen "doküman inceleme tekniği"⁷ kullanılmıştır. Ayrıca filmin değerlendirilmesinde konuşma metinleri ile meydana gelen anlam ürünleriyle ilgilenen "söylem analizi"⁸ yönteminden de faydalanılmıştır.

Lozan Nüfus Mübadelesi

Osmanlı ve Yunanistan topraklarındaki azınlıkların durumu Lozan Antlaşması öncesi dönemde de gündeme gelmiştir. II. Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında imzalanan 14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşması çerçevesinde iki ülkedeki azınlıklara üç yıl içinde kendi rızası ile uyruk değiştirme hakkı verilmiştir. 10-23 Mayıs 1914 tarihlerinde yapılan görüşmelerde Türk Trakya'sı ve İzmir'deki köylerde yaşayan Rum köylüler ile Makedonya ve Epir'deki köylerde yaşayan Müslüman nüfusun isteğe bağlı olarak mübadelesi karara bağlanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Dün-

⁴ Toprak, "I. Dünya Savaşından Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye'ye Göçenlere Karşı Yunanistan'ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması", s.255.

⁵ Yücel Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 180/180, (2014), s.12.

⁶ Duygu Turgay, "Melodram ve Tragedyanın Ahlaki Evreninin Çağan Irmak Filmlerindeki Dönüşümü." SineFilozofi, Özel Sayı ,1, (2019), s. 407.

⁷ Yöntemle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Hüseyin Bal, Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri, İstanbul: Sentez Yayınları, 2016, s.141.

⁸ Yöntemle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Hilal Çelik ve Halil Ekşi, "Söylem Analizi". Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 27 /27, (2008), s. 99.

ya Savaşı'na girmesi ve mübadelenin kişilerin rızasına bırakılması nedeniyle hedeflenen nüfus değişimi gerçekleştirilememiştir. Fakat bu görüşme ve girişimlerin Lozan Antlaşması temelinde yapılan nüfus mübadelesine örnek teşkil ettiğini söylemek mümkündür.⁹

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmış ve toprakları büyük ölçüde işgal edilmiştir. Anadolu'nun düşman işgalinden kurtuluşunun en önemli aşamalarından biri olan Büyük Taarruz ile demografik anlamda da yeni bir süreç başlamış ve Yunan ordusunun gerilemesine bağlı olarak 1922 yılında Yunanistan'a yönelik yoğun bir göç hareketi başlamıştır.¹⁰ 9 Eylül'de İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılması ile Rumların Türkiye'den göçü iyice hız kazanmış¹¹ ve bu durum Yunanistan'daki Türk nüfus üzerindeki baskıyı artırmıştır.

11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki savaş sona ermiştir. Böylelikle İtilaf Devletleri, TBMM'nin varlığını kabul etmiş ve taraflar arasında bir barış antlaşması imzalamak amacıyla İsviçre'nin Lozan şehrinde bir konferans düzenlenmesine karar verilmiştir.¹² Yapılan görüşmeler sonucunda 30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Rum nüfusun mübadelesini düzenleyen bir protokol imzalanmıştır. Buna göre;

- Türk topraklarına yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarına yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu olarak göç etmelerine karar verilmiştir. Bu kişilerin Türk Hükümeti'nin izni olmadan Türkiye'ye; Yunan Hükümeti'nin izni olmadan da Yunanistan'a girmeleri yasaklanmıştır.
- İstisna olarak İstanbul'da yaşayan Rumlar ve Batı Trakya'da yaşayan Müslüman nüfus, bu mübadele kapsamına alınmamıştır.
- Mübadele kapsamındaki halk göç ederken herhangi bir vergiye tabi olmaksızın yanında taşıyabilecekleri mallarını götürebilecek, götüremedikleri mal ve mülklerinin ederleri ise komisyon tarafından hesaplanarak o devletin göç edilen devlete borcu olarak belirtilecek ve göç

⁹ Kader Özlem, "Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi ile Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Arasındaki Etkileşimin Değerlendirilmesi", International Journal of Social Inquiry, 12/1, (2019), s.223.

¹⁰ H. Yıldırım Ağanoglu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013, s. 307.

¹¹ Tevfik, İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014, s.43.

¹² Ömer Budak, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü". Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 26 / 26 (2010), s.131.

edilen ülkedeki devlet, göç eden kişinin getiremediği malının mülkünün hesaplanan değeri kadar mal ve mülk edinmesini sağlayacaktır.¹³

Protokole göre çoğunluğu tarımla uğraşan Batı Trakya'daki Müslüman nüfus ile daha çok ticaretle uğraşan İstanbul'daki Rum nüfusun yanı sıra Türkiye'nin talebi doğrultusunda özel şartları haiz kişiler de mübadeleden muaf tutulmuştur.¹⁴ Bu çerçevede Türkiye'de yaşayan Rumlardan;

- Türk veya gayrimüslim olup mübadeleden muaf olan erkeklerle evli olan kadınlar,
- Kurtuluş Savaşı'nda insani ve askeri olarak yardımı görülenler,
- Kimsesi olmayanlar ile sakat ve hasta oldukları için mübadelesi tecil edilenler, göç kapsamına alınmamış ve Türkiye'de kalmışlardır.¹⁵

Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi öncelikle "gönüllülük" esasına göre planlansa da daha sonra "zorunluluk" esası temelinde yürütülmüştür. Böylelikle mübadillerin hızlı bir şekilde ülkeler arasında yer değiştirmesi ve iskân edilmesi amaçlanmıştır. Bu sayede mübadele süresi kısaltılmış ve savaş yorgunu tarafların daha kolay toparlanabilmeleri hedeflenmiştir. Resmi olarak 10 Kasım 1923'te başlayan mübadele çerçevesinde Türkiye'den 1.200.000 Rum mübadil Yunanistan'a giderken; Yunanistan'dan Türkiye'ye yaklaşık 400.000 Türk mübadil gelmiştir. Türkiye'den giden mübadiller ile gelen mübadiller arasındaki oransal fark çarpıcı düzeydedir.¹⁶

Türkiye'ye gelen mübadiller, yolculuk sırasında kaptıkları sıtma, çiçek, verem, kızamık gibi hastalıklar nedeniyle öncelikle İzmir, İstanbul ve Sinop'ta hazırlanan karantina merkezlerinde 3 gün misafir edilerek doktor kontrolünden geçirilmiştir.¹⁷ Karantina süresini dolduran mübadiller ağırlıklı olarak Türkiye'den giden Rum mübadillerin yaşadığı alanlar olan Batı Anadolu, Güney Marmara ve Doğu Trakya bölgelerine yerleştirilmiştir.¹⁸

¹³ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler" Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar", İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, s. 332.

¹⁴ Ağanoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç, s. 312.

¹⁵ Hikmet Öksüz, "Türk- Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 16/48, (2000), s.759-762.

¹⁶ Bayram Akça, "Lozan Antlaşması'ndan Sonra Muğla Vilayeti 'ne Gelen Balkan Muhacirler'inin İskanı Meselesi", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21, (2008), s. 29

¹⁷ Elçin Macar, "Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler", Yunanistan'dan Anadolu'ya Göç: Nüfus Mübadelesi, der., M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 175.

¹⁸ Tuncay Ercan Sepetcioğlu, "İki Tarihsel "Eski" Kavram Bir Sosyal Kültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir Mübadiller Kimlerdir?", s. 69.

Şekil 1: Lozan Nüfus Mübadelesi Kapsamında İskân Edilen Türk Mübadillerin Dağılışı (1923-1927)¹⁹

Mübadele kapsamında Türkiye'ye gelen göçmenler büyük oranda Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, İzmir, Manisa, Çanakkale, Bursa, Balıkesir, Kocaeli, Samsun ve İstanbul'a yerleştirilmişlerdir. Söz konusu iskân uygulamasında Rum nüfustan kalan ev ve arazilerin Türk mübadillere verilmesi gerekliliğinin yanında iklimsel ve sosyokültürel şartlar da etkili olmuştur.

Mübadele kararının uygulanmasıyla birlikte her iki kesimde de mübadillerin aleyhine gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sorunların başında mübadillerin yanında götüremeyeceği mallarının değerinde satılamaması gelmektedir. Türkiye'den göç eden Rumların mallarının çok ucuza satılması üzerine Türk Hükümeti olaya müdahale etmiş ve Emval-i Metruke Komisyonu kurulmuştur. İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey yaptığı açıklamada "Rumlardan 100.000 civarında ev kaldığını düşündüklerini fakat hükümetin kontrolünde 25.000 evin olduğunu" belirtmiştir. Mübadele sürecinde yaşanan güvenlik zafiyeti sebebiyle Rumlara ait birçok ev yağmalanmış, harap edilmiş ve yaşanamayacak hale getirilmiştir.²⁰ Dolayısıyla bu durum Yunanistan'dan gelen mübadillerin Türkiye'den giden mübadillerin evlerine yerleştirilmesinde büyük zorluklara neden olmuştur.²¹ Hükümet'ten mad-

¹⁹ Fahrettin Tepealtı, "Lozan Nüfus Mübadelesi Göçleri ve Türk Mübadillerin İskanı", Coğrafya Dergisi, 39, (2019), s. 95.

²⁰ Ağanoğlu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç", s.310.

²¹ İbrahim Erdal, "Nüfus Değişiminde Mübadillerin Uyum Süreci ve Sosyo- Ekonomik Değişimdeki Roller", International Congress of Asian and North African Studies, (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, Eylül 10-15, 2007).

di destek almak isteyen mübadiller, zorunlu olarak Hükümet'in gösterdiği bölgelere yerleşirken; akrabalarından ayrılmak istemeyen veya Hükümet'in gösterdiği bölgelerde yaşamak istemeyen mübadillerse alacakları maddi yardımlardan vazgeçerek "serbest mübadil" olarak istedikleri bölgelere yerleşmişlerdir.

Mübadillerin iskanında yaşanan bir diğer problem de giden ve gelen mübadillerin ekonomik niteliğinden kaynaklanmıştır. Türkiye'den giden mübadiller genellikle ticaret ile uğraşırken gelen mübadillerin çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla uğraşan köylülerden oluşması amaca uygun bir iskân yapılmasını zorlaştırmıştır.²²

Türkiye'de iskân edilen mübadiller için diğer bir zorluk da yerli nüfusla uyum konusunda yaşanmıştır. Din esasına göre mübadele edilmelerine yani Müslüman oldukları için Türkiye'ye zorunlu göçe tabi tutulmalarına rağmen gelen göçmenler yerli nüfus tarafından çoğunlukla "öteki" olarak konumlandırılmıştır. İçine doğup büyüdüğü kültür ortamından farklı bir ortama uyum sağlamaya çalışan mübadiller, kendilerine Hükümet tarafından Rumlara ait yerlerin verilmesinin de etkisiyle dışlanmış ve "Gavur-Yarı Gavur" olarak adlandırılarak dışlanmışlardır. Mübadillere karşı takınılan bu tutumun bir sonucu olarak göçmenlerin yaşadığı "Muhacir mahalleleri" ortaya çıkmıştır. Benzer sorunlar denizin karşı kıyısında da yaşanmış ve Türkiye'den göç eden Rumlar, "Türk tohumu" gibi hakaret maksatlı ithamlara maruz kalarak ötekileştirilmiştir. Mübadelenin ekonomik olarak daha fazla zorladığı Yunanistan'daki mübadiller, yaşanan sosyokültürel sorunların da etkisiyle ülke içinde yer değiştirdiği gibi bir kısmı da Avrupa ülkeleri ile Amerika'ya göç etmişlerdir.²³

Giritli Mübadil Bir Ailenin Hikayesi: Dedemin İnsanları

Yunanistan'ın en büyük adası olan Girit'te yaklaşık 250 yıl süren Osmanlı hakimiyeti, Balkan Savaşları'nda alınan yenilgi ile son bulmuştur. Adada azınlık durumuna düşen Müslüman nüfus, Lozan nüfus mübadelesi öncesi dönemde Yunan Hükümeti'nin işkence ve mülklerine el koyma gibi uygulamalarına maruz kalmıştır.²⁴ Girit'ten bu dönemde başlayan Anadolu'ya Müslüman göçleri, Lozan nüfus mübadelesi çerçevesinde zorunlu bir nitelik kazanmış ve adadaki yaklaşık 25.000 Türk'ün göç ettirilmesi kararlaştırılmış-

²² Sepetcioğlu, "İki Tarihsel "Eski" Kavram Bir Sosyal Kültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir Mübadiller Kimlerdir?", s. 69.

²³ Bozdağlıoğlu, "Türk Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", s.25.

²⁴ Toprak, "I. Dünya Savaşından Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye'ye Göçenlere Karşı Yunanistan'ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması", s.263.

tır.²⁵ Bu çerçevede göç eden ilk grup, 1923 yılının Kasım ayında Hanya'dan Bahr-i Cedit vapuru ile yola çıkarak İzmir Limanı'na ulaşmış ve diğer şehirlere dağıtılmıştır. Göçmenlerin birçoğu iklim şartlarının uygunluğu ve denize yakın olmak istemeleri nedeniyle İzmir'de kalmak istemişlerdir. Girit'ten gelen göçmenler köklerine sahip çıkmak ve kültürlerini devam ettirmek amacıyla İzmir'de Karabağlar merkezli İzmir Giritliler Derneği ile Konak merkezli Girit Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği'ni ve Kuşadası merkezli Giritliler Kültür Dostluk ve Dayanışma Derneği'ni kurmuştur.²⁶

Fotoğraf 1: Deniz Yoluyla İzmir'e Getirilen Giritli Muhacirler (Adıyeke, 2020).

Türk sinema sektörünün önemli isimlerinden biri olan Çağan Irmak'ın geçmişi de Girit'e dayanmaktadır. 4 Nisan 1970 yılında İzmir'in Seferihisar ilçesinde dünyaya gelen Çağan Irmak'ın anne tarafından dedesi Mehmet Yavaş'tır.²⁷ Çağan Irmak, senaryosunu yazdığı ve yönetmenliğini yaptığı Dedemin İnsanları filminde dedesi Mehmet Yavaş'ın hikayesini anlatmaktadır.

²⁵ Aslıhan Dumlu, "Crete Emigrants: 'Dedemin İnsanları' as an Example of Semiotic Analysis" Global Transformation and Differentiations International Migration, Urbanization and Belonging, Congress Book, der., Suat Kolukırık ve Elif Gün, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2019, s.1.

²⁶ A. Nükhet Adıyeke, "Girit'ten Kaçmak; Girit'ten Göçmek İki Büyük Göç Dalgası Arasında Girit Muhacirleri", Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Araştırmaları Merkezi, (Aralık, 2020).

²⁷ "Çağan Irmak Biyografisi", 11 Haziran 2023, <https://www.biyografi.net.tr/cagan-irmak-kim-dir/>

Fotoğraf 2: Dedemin İnsanları Film Afışı

Mehmet Yavaş, 1923 yılında Yunanistan ve Türkiye arasındaki nüfus mübadelesi çerçevesinde Yunanistan'ın Girit adasından "Gülcemal" isimli vapura binerek ailesi ile birlikte İzmir Limanı'na gelmiş ve Seferihisar ilçesine yerleşmiştir. Çağan Irmak, küçüklüğünden itibaren dinlediği dedesinin göç hikayesinden çok etkilenmiş ve bu hikâyeyi film haline getirerek 2011 yılında "Dedemin İnsanları" ismiyle izleyiciye sunmuştur.²⁸

İki ana karakter (dede ve torun) üzerine kurulan filmde Mehmet Yavaş'ın hikayesi torunu Ozan'ın gözünden anlatılmaktadır. Küçük bir Ege kasabasının

²⁸ Yaşar Aksoy, "Dedemin İnsanları", Hürriyet, 11 Haziran 2023, <https://www.hurriyet.com.tr/dedemin-insanlari-19537904>

da geçen filmde mübadiller ile yerli nüfus arasında yaşanan ayrışma dede-torun ilişkisi bağlamında aktarılarak göçmenlik, dışlanma, kültürel çatışma ve milliyetçilik kavramlarına değinilmektedir.

Mehmet Bey'in henüz yedi yaşındayken ailesiyle birlikte zorunlu olarak Girit'ten göç etmesi temelinde şekillenen filmin hikayesi Mehmet Bey'in torunu Ozan'ın büyümüş halinin dedesinin göçüp geldiği ve hikayeleri ile büyüdüğü Girit'teki kesitleriyle başlar ve daha sonra seyirciyi asıl anlatılacak dönem olan Ozan'ın çocukluk dönemine götürür.

Okulunun son günü heyecanla karnesini alan Ozan, eve giderken arkadaş grubu ile birlikte bir kavgaya karışır. İki gruptan biri Yunanistan'dan gelen mübadillerin çocukları iken diğeri mübadele öncesinde de Türkiye'de yaşayan ailelerin çocuklarıdır. Bu sahnede de görüldüğü üzere "mübadil-yerli ayrışması" ilkökul çağındaki çocuklara kadar inmiştir. Mübadil çocuklarını taşılayan gruptaki çocuklar bir yandan taş atarken diğeryandan da bağırırlar:

Fotoğraf 3: Mübadil Çocuklar ile Yerli Çocukların Kavgası

- Gidin bizim mahallemizden!
- Çok gideriz, sizin sanki burası!
- Bizim tabii!
- Burası herkesin oğlum!

Mehmet Bey bu kavgada Ozan'ı yakalamış ve kulağını çekerek çarşıdaki tuhafiye dükkanına götürmüştür. Mehmet Bey'in çarşıya girişi ile kahvede oturanlar ayağa kalkar ve yol boyunca herkes Mehmet Bey'e selam verir. Mehmet Bey, giyimine özen gösteren ve çevresi tarafından sayılan bir esnafıdır. Ancak eve dönerken karşılaştığı karşı gruptaki çocuklardan saklanmaya çalışan Ozan, tesadüfen dedesine gösterilen bu saygıyla uyumsuz bir diyaloga şahit olur:

Fotoğraf 4: Esnafların Mehmet Bey ile İlgili Konuşmalarına Ozan'ın Şahit Olması

-Allah'ın gavuru bir de alay geçiyor; salyangoz yediği günleri ne çabuk unuttu O adalı?

-Bilmem valla Mehmet amca çok delikanlı adam, herkesler de çok sever.

Görüldüğü üzere genel olarak sevilen ve sayılan bir kişi olmasına rağmen Mehmet Bey'den bazı bölge insanların "Gavur" diye bahsetmesi O'nun tam anlamıyla kabullenilmediğini göstermektedir. Mehmet Bey'in bu şekilde dışlanmasında hafif Rum aksanlı bir Türkçe ile konuşması, sınırlendiği veya heyecanlandığı zamanlarda Rumca kelimeler kullanması ile giyim tarzının yerli nüfusa göre çarpıcı derecede farklı olması en önemli nedenler arasında sayılabilir. Mehmet Bey, kendisini ötekileştiren bu durumdan duyduğu rahatsızlığı filmin ilerleyen sahnelerinde kendileri için "Orada Türk tohumu, burada Yunan gavuru" diyerek dile getirmektedir. Ancak buna rağmen Mehmet Bey film boyunca "farklı" olarak değerlendirilen herkes için "Olsun, onlar da bizim insanlarımız" diyerek çokkültürlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Mehmet Bey ve ailesi yaz aylarında bağ evlerine gider ve yaz mevsimini orada geçirirler. Evlerine gittikleri ilk gün komşuları ile birlikte akşam yemeği için sofraya otururlar ve komşularından biri Mehmet Bey'e bir soru sorar.

- Mehmet Bey, sizin şişeler ne alemde?

- Gider onlar, gidiyorlar.

Bahsedilen şişelerin manası filmin ilk sahnelerinde anlaşılmasa da ilerleyen sahnelerde ortaya çıkmaktadır. Mehmet Bey, içerisine notlar yazarak denize attığı şişelerin mübadele sonrasında hiç gidemediği, doğup büyüdüğü topraklara ulaşmasını ve oradaki birilerinin okumasını umut etmektedir.

Mehmet Bey'in komşusunun sorduğu soruya bu şekilde cevap vermesi Ozan'ın hiç hoşuna gitmez. Çünkü Ozan, çevreden duyduklarının da etkisiyle dedesinin denize attığı şişelerle Yunanistan'a gizli bilgiler göndererek

casusluk yaptığını düşünmektedir. Bu düşüncenin etkisiyle söz konusu diyalog üzerine sinirlenen Ozan, masayı terk eder. Babası da Ozan'ın dedesine saygısızlık yaptığını düşünerek çocuğuna kızar.

Baba: Ne bu haller böyle, dedene mi afra tafra yapıyorsun, terbiyesizlik yapma seni ayağımın altında çiğnerim!

Ozan: Türk'üz biz, Türk'üz diyorum size! Siz gavursunuz, gavurların tarafını tutuyorsunuz! Korkma sönmez bu şafak...

Ozan'ın İstiklal Marşı'nı okumaya başlaması üzerine babasının kafasına vurması ile İstiklal Marşı yarım kalır ve Ozan koşarak odasına gider.

Mehmet Bey, kendilerinin de Türk olduklarını ve Ozan'ın yanlış düşündüğünü göstermek için torununun duyabileceği şekilde yüksek bir sesle konuşur:

- Marşımız hiçbir zaman yarım kalmaz! Madem öyle sonuna kadar biz söyleyelim!

Komşularla birlikte yemek masasında hep birlikte İstiklal Marşı'nı okurlar.

Fotoğraf 5: İstiklal Marşı'nın Hep Bir Ağızdan Söylenmesi

Mehmet Bey'in dükkanına bir gün Ozan'ın kavga ettiği gruptan Tahsin ve babası gelir. Tahsin'in babası Mehmet Bey'den oğlunu yaz için çırak olarak yanına almasını ister. Mehmet Bey, Tahsin ve Ozan'ın anlaşamadıklarını anlayınca birlikte vakit geçirmelerinin iyi olacağını ve çocuklar arasındaki gerginliği azaltacağını düşünerek Tahsin'i çırak olarak almayı kabul eder. Bu karara sinirlenen Ozan arkadaşlarının yanına gider.

Fotoğraf 6: Ozan'ın Arkadaşlarına Kendi Benliğini Kanıtlama Çabaları.

Ozan: Bu gavur Tahsin var ya dükkâna geldi kendini acındırdılar babasıyla, çırak oldu dükkâna.

Arkadaşları: El aleme gavur diyorsun ama senin deden de gavur.

Ozan: Değil! Türk'üz biz Türk!

Arkadaşları: Deden seni yalandan sünnet ettirmiş diyorlar.

Arkadaşlarının bu söylemi üzerine Ozan sinirlenir ve pantolonunu indirir. Burada da görüldüğü gibi Ozan, sert bir kimlik savaşı içerisinde. Her zaman kendini kanıtlama, arkadaşlarını ikna etme ve kimliğini açıklama ihtiyacı duymaktadır. Ozan, bu çabasının bir gereği olarak göçmen mahallesini taşlamaya giden arkadaşlarına katılır.

Fotoğraf 7: Göçmen Mahallesindeki Evlerin Camlarını Taşlayan Çocuklar.

Ozan'ın bu ait olma çabasının yansımalarını film genelinde görmek mümkündür. Askerleri her gördüğünde onlara asker selamı vermesi, ailesine tepki olarak İstiklal Marşı okuması ve yaşadığı çatışma ve kriz anlarında Türk olduğunu haykırması gibi.

Ozan, davranış sorunları nedeniyle ailesiyle yaptığı bir tartışmada yaşadığı bu ait olma çabasını dile getirir:

Fotoğraf 8: Ozan'ın Ailesi ile Arkadaşları Arasındaki Farklardan Bahsetmesi.

- Sizin sevdiklerinizi benim arkadaşlarım sevmiyor; onlar başka insanlar, siz başkasınız. Yapayalnız mı kalayım burada, arkadaşlarım olmasın mı benim? Herkes böyle yapıyor, bir ben miyim sanki?

Mehmet Bey, Ozan'ın arkadaş grubuna kendi benliğini kanıtlama savaşında olduğunu ve kendisi hakkında söylenen kötü sözlerin O'nu çok üzdüğünü fark eder. Bunun üzerine komşularını ve yakın arkadaşlarını yemeğe çağırdığı bir gün sohbet esnasında; Ozan'a ve misafirlerine mübadele yıllarını anlatmaya başlar. Türk ve Müslüman oldukları için geçmişte ve özellikle mübadele sürecinde yaşadıkları zorluklardan bahseder. 1923 yılında nasıl Türkiye'ye göç ettiklerini, bir umutla "Gülcemal" isimli gemiyi bekleyişlerini, kardeşi Mustafa'nın göç sırasında gemide Tifo salgınına yakalanarak vefat etmesini ve kardeşinin kaptan tarafından gemiden atılmak zorunda kaldığını anlatır.

Fotoğraf 9: Mehmet Bey ve Ailesinin Girit'ten Ayrılması.

Fotoğraf 10: Giritli Mübadillerin Gülcemal İsimli Gemiye Bekleyişi.

Mehmet Bey, şişeleri kendi doğup büyüdüğü evde yaşayanlardan birinin bulması umuduyla yazıp gönderdiğinden bahseder. Kibar bir üslupla torununa kimsenin sözüne itibar etmemesi gerektiğini söyleyen Mehmet Bey, kendileri için “Orda Tük tohumu, burada Yunan gavuru” denilmesine rağmen onların vatanına ve milletine bağlı bir Türk ailesi olduklarını anlatır.

Mehmet Bey’e bu konuşmayı yaptıran temel motivasyon, torununun yaşadığı kimlik karmaşasını gidermek ve arkadaşları ile olan iletişimini sağlamlaştırmaktır. Mehmet Bey’in bu önceliğini filmin başlangıç bölümündeki karne sahnesinde de görmek mümkündür. Torununun karnesini inceleyen Mehmet Bey, Ozan’ın “Arkadaşları ile geçim” notunun “Orta” olmasına tepki göstermiş ve seneye “Pekiyi” olmasını istemiştir. Mehmet Bey’in, arkadaşları tarafından kabul görmesi ve sevilmesi için Ozan’ı ve arkadaşlarını birlikte denize götürmesi de bu yüzdendir.

Türkiye’de yaşanan 1980 darbesi, Mehmet Bey ve ailesinin hayatında bir kırılma noktasına karşılık gelmektedir. Darbenin ülkesine ve ailesine kendi çocukluğunda yaşadığı gibi acılar getireceğini düşünen Mehmet Bey, “Artık böyle bir Dünya’da yaşayamam” diyerek intihar eder. Mehmet Bey’in hayattayken en büyük arzusu olan birlik ve beraberlik O’nun ölümü üzerine sağlanmış ve kendisini dışlayanlar da dahil olmak üzere tüm kasaba ahalisi bir araya gelmiştir.

Sonuç

Göç, yapısı gereği bir sorundan kaynaklanan yer değiştirme hareketidir. Mübadele göçü ise ilgili devletlerin aldığı karara bağlı olarak zorunlu bir nüfus değişimini ifade eder. Dolayısıyla mübadele göçü, insani bakımdan en fazla dram ve acı üreten göç türlerinin başında gelmektedir.

Bu çalışmada Lozan nüfus mübadelesinin insanlar ve topluluklar üzerinde oluşturduğu derin izler ve acılar, “Dedemin İnsanları” filmi üze-

rinden ele alınmıştır. Girit'ten zorunlu olarak göç ettirilen bir ailenin hikayesini anlatan film, mübadiller ile yerli nüfus arasındaki ayrışmaya ve "eskilerin" "yeni geleni" ötekileştirmesine vurgu yapmaktadır. Tarihi bir gerçeklik temelinde sunulan film, geçmiş acılarla dolu mübadillerin kendilerini ait olduklarını düşündükleri insanlara kabul ettirme mücadelesini anlatmaktadır. Yerli nüfus, mübadilleri bir yandan kendilerine her alanda rakip görürken diğer yandan da taşıdıkları kültürel ve dini farklar üzerinden "öteki" olarak konumlandırmaktadır. Özellikle din eksenli yürütülen bu ayrışma, kendini "Müslüman" olarak tanımlayan ve taşıdığı bu sıfat nedeniyle zorunlu göçe tabi tutulmuş insanlara "Gavur" diyebilecek kadar sertleşebilmektedir. İlkokul çocuklarına kadar nüfuz eden bu tutum, kişisel ve toplumsal acılar üreterek bütünleşememiş bir millet ortaya çıkarma tehlikesini taşımaktadır.

Mübadillerin yaşadığı sorunları çarpıcı bir şekilde sunan filmde genel olarak "farklı" olanın kabulüne yönelik olumlu bir tutum benimsenirken, milliyetçiliğin ağırlıklı olarak olumsuz yönünün öne çıkarılması dikkat çekicidir. Genel olarak seyirciye yansıtılmak istenen ana duygu, topluma hâkim olan sosyokültürel yapının kendinden görmediği kesimleri dışladığı ve bu tutumun acılar ürettiğidir.

Kaynakça

- Adıyeke, A. Nükhet. "Girit'ten Kaçmak; Girit'ten Göçmek İki Büyük Göç Dalgası Arasında Girit Muhacirleri", Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Araştırmaları Merkezi, (Aralık, 2020).
- Ağanoğlu, H. Yıldırım. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Akça, Bayram. "Lozan Antlaşması'ndan Sonra Muğla Vilayeti'ne Gelen Balkan Muhacirlerinin İskanı Meselesi", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21 (2008):17-32.
- Bal, Hüseyin. Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri. İstanbul: Sentez Yayınları, 2016.
- Bozdağlıoğlu, Yücel. "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 180/180, (2014): 9-32.
- Budak, Ömer. "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 26/26 (2010): 129-142.
- Çelik, Hilal ve Ekşi, Halil. "Söylem Analizi", Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 27, (2008):99-117.
- Dumlu, Aslıhan. "Crete Emigrants: "Dedemin İnsanları" as an Example of Semiotic Analysis" Global Transformation and Differentiations International Migration, Urbanization and Belonging, Congress Book. Der., Suat Kolukırık ve Elif Gün, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2019: 1-17.
- Erdal, İbrahim. "Nüfus Değişiminde Mübadillerin Uyum Süreci ve Sosyo- Ekonomik Değişimdeki Roller" International Congress of Asian and North African Studies, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, Eylül 10-15, 2007.
- Fırat, Melek. 1990'dan Bugüne 'de: Yunanistan'la ilişkiler, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

- Fotoğraf 1: Adıyeke, A. Nükhet. "Girit'ten Kaçmak; Girit'ten Göçmek İki Büyük Göç Dalgası Arasında Girit Muhacirleri", Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Araştırmaları Merkezi, (Aralık, 2020).
- Fotoğraf 2: <https://www.beyazperde.com/filmler/film-195891/> Erişim Tarihi: 16.12.2022
- Macar, Elçin. "Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler", Yunanistan'dan Anadolu'ya Göç: Nüfus Mübadelesi, Der., M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015: 171-190.
- Öksüz, Hikmet. "Türk- Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 16/48, (2000): s.753-768.
- Özlem, Kader. "Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi ile Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Arasındaki Etkileşimin Değerlendirilmesi", International Journal of Social Inquiry, 12/1, (2019): 219-238.
- Sepetcioğlu, Tuncay Ercan. "İki Tarihsel "Eski" Kavram, Bir Sosyo-Kültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?". Türkiye Sosyal Araştırma Dergisi, 180/180, (2014): 49-84.
- Şekil 1: Tepealtı, Fahrettin "Lozan Nüfus Mübadelesi Göçleri ve Türk Mübadillerin İskanı", Coğrafya Dergisi, 39, (2019): 89-98.
- Tevfik, İhsan. İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014.
- Toprak, Seydi Vakkas. "I. Dünya Savaşından Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye'ye Göçenlere Karşı Yunanistan'ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması". Journal of Turkology, 25/1 (2015): 253-273.
- Turgay, Duygu. "Melodram ve Tragedyanın Ahlaki Evreninin Çağan Irmak Filmlerindeki Dönüşümü", SineFilozofi Dergisi, Özel Sayı 1 (2019): 396-414.
- Türken, Çağlar. "Göç Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve". Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, 5/8 (2018): 26-49.
- Yaşar Aksoy, "Dedemin İnsanları", 11 Haziran 2023, <https://www.hurriyet.com.tr/dedemin-insanlari-19537904>
- "Çağan Irmak Biyografisi", 11 Haziran 2023, <https://www.biyografi.net.tr/cagan-irmak-kimdir/>